

М. П. Жуковський

Нікополь

НІКОПОЛЬ – місто Дніпропетровської області, райцентр. Має статус істор. насел. місця (від 2001). У 2020 з Нікопол. міської ради утвор. Нікопол. громаду (50,3 км²). Н. знаходиться на правому березі Дніпра (Каховського водосховища), за 512 км від Києва та 125 км від обл. центру. За переписом насел. 2001, проживали 136 280 осіб (складає 86,5 % до 1989): українців – 71,3 %, росіян – 26,6 %, білорусів – 0,7 %; станом на 1 січня 2020 – 109 122 особи. На тер. міста – залізнична станція, автовокзал, Нікопольський річковий порт і пристань. Проходить автомобіл. шлях заг.-держ. значення Запоріжжя–Кропивницький. Встановлено партнер. відносини з містами Зімніча (Румунія), Котор (Чорногорія), Толідо (США) та Чиатура (Грузія).

Під час археол. дослідж. знайдені залишки поселень та поховань доби неоліту (4 тис. до н. е.), міді–бронзи (3 – поч. 1 тис. до н. е.), скіф. (5–3 ст. до н. е.) та сармат. (2 ст. до н. е. – 2 ст. н. е.) часів, черняхів. культури (2–4 ст.). У 2-й пол. 1-го тис. Дніпром побл. сучас. Н. проходив шлях «з варягів у греки» – від країн Пн. Європи через Київ. Русь до Візант. імперії. На місці міста був перетин грец. шляху з суходіл. соляним, що пролягав з Криму на Київ. Від серед. 9 до серед. 11 ст. тер. краю володіли печеніги, від серед. 11 ст. до 1237 – половец. орда Біла Куманія, 1237–1395 – монголо-татари. Наприкінці 14 ст. землі, що належали до улусу Ногаїв, захопили війська великого князя Литовського Вітовта. У цей період тут проходив торг. шлях із м. Азов на р. Дон до м. Аккерман на р. Дністер, що був частиною пн. відгалуження Великого шовк. шляху із Далекого Сходу до Західної Європи. 1594 у щоденнику австр. дипломата Е. Лясоти під час опису його військ.-дипломат. місії до козаків Базавлуц. Січі вперше згадуються місцевості Микитин Ріг (нині центр. та пд. частини Н.) та Лиса Гора (нині пд.-сх. частина Н.).

За угодою з польсь. сеймом 1639 (нині прийнято вважати істор. датою утворення Н.) в урочищі Микитин Ріг – великий трикут. мис правого берега Дніпра, що мав вис. 80 м, глибоко врізався на Пд. у товщу Дніпров. плавнів у найвужчому місці між о-вами Хортиця (нині Запоріжжя) та Тавань (пobl. сучас. м. Нова Каховка Херсон. обл.) – запороз. реєстр. козаки збудували Микитин. Січ. У січні 1648 повстан. загін на чолі з Б. Хмельницьким звільнив її від польсь. залоги та перетворив у центр підготовки Визв. війни українського

народу проти Речі Посполитої. 29 квітня 1648 після Великої козац. ради вона стала першою гетьман. столицею Б. Хмельницького. У серед. 1650-х рр. у зв'язку із заснуванням Чортомлиц. Січі pobl. о-ва Базавлук із передмістя Микитин. Січі утворилося козац. поселення Микитин Перевіз. Тут були розташ. військ. залога, митниця, діяла церква Покрови Пресвятої Богородиці. У 1750–70-х рр. нараховували бл. 40 хат сімей. запорожців, функціонували торг. заклади. 1775–83, 1796–1802 – у складі Новорос., 1802–1925 – Катеринослав. губ.; 1784–96 – Катеринослав. намісництва; 1784–1921 – Катеринослав. пов. 1780 Микитин Перевіз у зв'язку із запланованим будівництвом рос. фортеці (не реалізовано) перейменовано на Н. (з грец. – місто переможця). Відтоді – містечко. 1781 проживали 1008; на поч. 1800-х рр. – 3660 осіб. Наприкінці 18 – на поч. 19 ст. гол. заняттями нікопольців були землеробство та скотарство. Водночас Н. розвивався як торг.-ремісн. поселення. Працювали 3 кузні, 31 торг. крамниця, 11 шинків та відбувалися протягом року 4 ярмарки. 1810 відкрито першу школу. 1834 засн. цех вільних матросів. 1847 налагоджено річк. маршрут Одеса–Н.–Олександрівськ на пароплаві «Луба». Від нікопол. пристані щорічно відправляли до 200 великих річк. човнів з місц. товарами, зокрема продовольчими, льоном, вовною в Херсон, Миколаїв, Одесу. Під час Крим. війни 1853–56 у Н. хірург М. Пирогов засн. військ. шпиталь № 30. Нікопол. сестрам милосердя з 5-ти тис. поранених і хворих військовослужбовців вдалося вилікувати 3800 осіб. На поч. 1860-х рр. було 1229 будинків, проживали 7650 осіб, діяли 2 православні церкви, синагога, молитов. будинок. У цей час введено в експлуатацію 3 салотоп., 3 свічк., 2 пивовар., 2 цегел. заводи, 1885 – завод землероб. знарядь. За Всерос. переписом насел. 1897, мешкали 8100 осіб, працювали 14 ф-к і заводів, 154 майстерні.

На подальший розвиток Н. мали великий вплив такі чинники: прокладення телеграф. лінії Н.–Катеринослав (1881), видобування марганцю на р. Солона (від 1886), уведення в експлуатацію залізниці Кривий Ріг–Н.–Олександрівськ (1903), а також інтенсивна торгівля зерном та ін. с.-г. продукцією.

Восени 1905 містечко було охоплене рев. виступами, що придушили царські війська. У березні 1917 – січні 1918 – під владою Тимчас. уряду Росії, УЦР і УНР; у січні–квітні 1918 – більшов. УНР; у квітні–листопаді 1918 – Української Держави; у листопаді 1918 – січні 1919 – Директорії УНР; у січні–серпні 1919 – більшов. УСРР. У червні 1919 вибухнуло антибільшов. Троїц. повстання, що було придушене карал. частинами Червоної армії. Пізніше Н. контролювали денікінці; у жовтні–грудні 1919 – махновці, яких у січні 1920 вибили війська Червоної армії. Після розгрому врангелів. військ pobl. Н. у жовтні 1920 опинився під владою комуніст.-рад. режиму. Унаслідок бойових дій, епідемій і голоду насел. скоротилося з 34 950 осіб у 1917 до 10 545 осіб у листопаді 1920. У 1920–21 та від 1923 – райцентр; 1921–23 – повіт. центр. 1923–30 – у складі Криворіз. округи; від 1932 – Дніпроп. обл. Від 1926 – місто (від 1937 – обл. значення). У 2-й пол. 1920-х рр. відновився пром. і с.-г. потенціал. Найбільшим підприємством був завод землероб. машин і знарядь ім. В. Леніна (див. Нікопольський

кранобудівний завод). У 1930-х рр. збудували найпотужніший у СРСР Нікопольський південнотрубний завод. Значно розширили виробництво ін. 23 пром. підприємства. 1933–35 споруджено військ. містечко для дислокації стрілец. полку Червоної армії. Понад 800 нікопольців померли від голодомору 1932–33; під час масових комуніст. репресій 1937–38 були заарешт. 1882 особи, з них 1600 розстріляли. На поч. 1941 у місті проживали 70 тис. осіб.

Під час нім. окупації (від 17 серпня 1941 до 8 лютого 1944) загинули бл. 8 тис. мешканців і рад. військовополонених. Роз'єднані партизан. загони, що діяли в р-ні Н. у вересні–жовтні 1941, були розгромлені нім. військами. Водночас есесівці розпочали масове знищення євреїв. 1942–43 нацист. служба безпеки виявила та ліквідувала рад. підпіл. організації, а також завдала ударів по підпіл. осередку ОУН, опір якого 1944 остаточно зламали органи НКВС. На фронтах 2-ї світової війни й у нім. полоні загинули бл. 2 тис. мешканців міста. У післявоєн. період проживали 26 тис. осіб.

У 1950–80-х рр. Н. став центром потуж. пром. вузла, основу якого становили підприємства важкої металургії, зокрема й Нікопольський завод феросплавів, а також підприємства машинобудування, буд. матеріалів, легкої та харч. пром-стей. Усього у місті працювали 26 пром. підприємств. 1972 засн. футбол. команду «Колос» (1992–2001 – «Металург», від 2001 – «ЕлектрометалургНЗФ»); її тренерами були Є. Кучеревський, Г. Лисенчук, гравцями – О. Дамін, І. Надєїн та ін. 1980 Президія ВР СРСР нагородила Н. орденом Трудового Червоного Прапора. У 1990–2010-х рр. були ліквідовані м'ясокомбінат, молокозавод, завод буд-матеріалів, Нікопольський прядильно-нитковий комбінат та ін. З весни 2014 на Донбасі у боротьбі з сепаратист. зброй. формуваннями загинули 32 нікопольці.

Нині серед найбільших підприємств – завод феросплавів, «Сентравіс Продакшн Юкрейн» (виготовляє безшовні нержавіючі труби), «Інтерпайп Ніко Тюб» (труби, залізничні колеса, бандажі та ін. метал. вироби), «Трубосталь», «ВСМПО Титан Україна» (труби з титан. сплавів), «Енергоресурси» (металоконструкції), завод технол. оснащення, ремонт. завод, «М-ЛИТ» (колиш. завод трубопровід. арматури), хлібокомбінат. У Н. – коледжі Нац. металург. академії України та Дніпроп. аграрно-екон. університету, мед. і пед. коледжі, профліцей, центр профосвіти, Нікопол. екон. університет і Нікопол. інститут Міжрегіонал. академії упр. персоналом (обидва – приватні), 26 заг.-осв. шкіл, 2 інтернати, 29 дитсадків; Нікопольський краєзнавчий музей, Центр культури та дозвілля з 4-ма філіями, міська школа мистецтв, центр. бібліотечна система з 7-ма філіями, культурно-розважал. центр «Еліт-клуб»; 5 спорт. закладів; 10 мед. закладів; 13 банків. установ. Є 12 парків і скверів. У різний час друкували вид.: «Нікопольська правда», «Південна зоря», «Булава», «Візит-Венал», «Говорить Нікополь», «Електрометалург», «Капітан», «Кримінал (факти, версії)», «Місто», «Репортер», «Сила». Здобули популярність театр танцю «Богема», ансамбль танцю «Радість», фольклор. колектив «Микитин Ріг», вокал. ансамбль «Роксолана», хор ветеранів

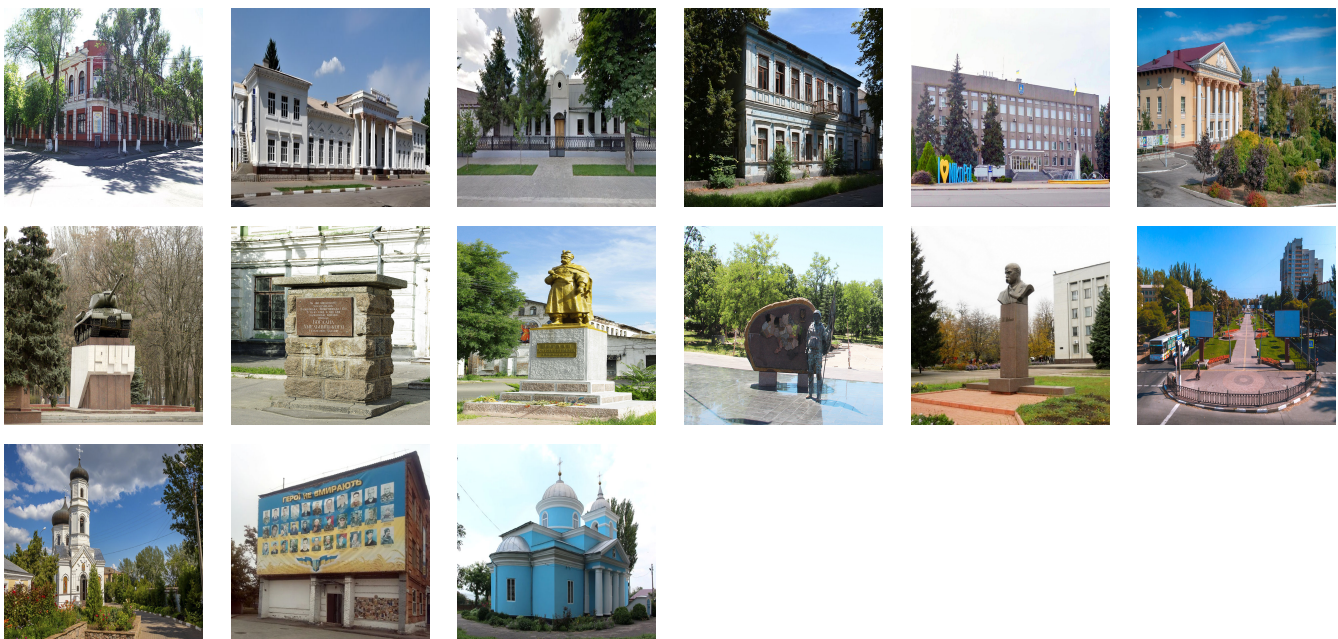
Палацу культури «Електрометалург» (усі – нар.), студія сучас. хореографії «Dancer», хореогр. ансамбль «Фантазія», вокал. колективи «Лілея», «Рін-Сен» (усі – зразк.) та ін.

Діють 35 реліг. громад, з них 19 православ., 14 протестант., 2 юдеїв. На держ. обліку – 68 пам'яток, з них 44 історії та культури. Пам'ятки архітектури: церква Різдва Богородиці в Сулицькому (1812–20, нац. значення), забудова колиш. Базарної площі, старообряд. церква, кірха, Азово-Донський банк, адм. будинок на вул. Запорізька, № 27, вет. лікарня, будинок Цепелинського, завод с.-г. машин, будівля складів (усі – кін. 19 ст.), Спасо-Преображен. собор, готель Мілкова, пивзавод (усі – кін. 19 – поч. 20 ст.), житл. будинки на вул. Херсонська, № 1 (кін. 19 ст.), Поштова, № 1, Запорізька, № 14 (обидва – поч. 20 ст.), купец. садиби на вул. Музейна, № 2, Херсонська, № 15, купец. крамниці на вул. Микитинська, № 62 (усі – кін. 19 ст.), № 64, земські школи на вул. Довгалівська та Т. Шевченка, перша міська лікарня, критий ринок на вул. Микитинська, № 4 (усі – поч. 20 ст.), Нікопол. філія Держбанку (1939), забудова проспекту Трубників (житл. будинки – № 1, 2, 37; адм. будинок – № 27; Палац культури, № 38) та площі Незалежності (усі – 1940–50-і рр.), залізнич. вокзал, с.-г. технікум (нині коледж Дніпроп. аграрно-екон. університету), спорткомплекс (усі – 1950-і рр.). Встановлено пам'ятники Б. Хмельницькому та Т. Шевченку.

Серед видат. уродженців – фахівець у галузі металургії та технології металів В. Єфимов, брати математик Анатолій і матеріалознавець Валерій Скороходи (усі – академік НАНУ), біотехнолог В. Швець (академік РАН), ботанік В. Білай, музикознавець, фольклорист А. Іваницький (обоє – чл.-кор. НАНУ); конструктор авіац. техніки та ракет. озброєння, Герой Соц. Праці М. Біснатов, конструктор ЕОМ В. Тупас, конструктор легкового автомобіля «Таврія» В. Стешенко, винахідник у галузі кінотехніки Є. Голдовський, вет. лікар Б. Борисевич, морфолог Н. Каширіна, лікар В. Мішалов, лікар-педіатр Л. Решоткіна, лікар-патологоанатом І. Шпонька, гірн. інж. І. Бухиник, М. Озерний, геофізик В. Гейко, географ С. Сонько, математик С. Вакарчук, хімік С. Івонін, фахівці у галузі металургії І. Коваль, О. Коваль, металознавці Є. Кузнецов, В. Парусов, фахівець у галузі механіки А. Ройтман, економіст Ю. Петруня, філософ В. Воловик, археолог Г. Ковпаненко; поет-пісняр, муз.-громад. діяч В. Герасимов (засл. діяч мистецтв України), письменники Х. Гільдін, С. Прудник; живописці С. Фоменок (засл. художник УРСР), С. Кириченко, О. Колесниченко, М. Луговенко, А. Таран, графік М. Роскун; актори В. Дальський (нар. арт. СРСР), О. Кузьменко (засл. арт. УРСР), баяніст О. Івченко, співаки Т. Кузьміна, Ю. Олексійчук (усі – засл. арт. України); промисловці Олександр і його син Геннадій Єсаулови, О. Куценко; спортсмени О. Антонова, Р. Щуренко (обоє – легка атлетика), Л. Грядунова (художня гімнастика), А. Завидна (боротьба), С. Шавло (хокей на траві), О. Шалагіна, тренер Н. Кудренко (обоє – скелелазіння); Герої Рад. Союзу М. Бриль, І. Гончар, З. Концевой, О. Мелешко, М. Путько, В. Усов, О. Шульгін. Наприкінці 18 – на поч. 20 ст. тут побували такі видатні діячі науки, культури й мистецтва: В. Жуковський, Т. Шевченко, А. Скальковський, О. Афанасьєв-Чужбинський, М. Костомаров, І. Рєпін, Д. Яворницький, С. Прокоф'єв та ін. З Н. пов'язані

життя та діяльність фахівців у галузі металургії В. Злобинського, В. Куцина, І. Онищенка, Г. Ткача, Г. Хаустова, фізиків М. Кулагіна, М. Міщенко, лікаря-терапевта Л. Левитського, хірурга В. Співака, економіста О. Могильного, історика М. Карпенка; поета П. Біби; графіка О. Лебідь (засл. художник України), художника-оформлювача О. Бердинських, краєзнавця, художника П. Богуша, художника, музеєзнавця Д. Педенка, живописців В. Фектистова, М. Червоткіна, майстра худож. різьби на дереві М. Білоуса, архітектора В. Вадимова; арт. цирку, педагога Г. Картукова (засл. арт. України), актора, режисера, художника театру А. Дубравіна, бандуристів В. Кириленка, подружжя Ф. Грогуленка та Лесі Барвінок; промисловців Б. Величка (Герой Соц. Праці), В. Гаврилова; учасника нац.-визв. змагань С. Борозного; Героїв Рад. Союзу М. Маханьова, М. Муравйова, повних кавалерів ордена Слави Ф. Бумагіна, Ф. Насекіна. Під керівництвом двічі Героя Соц. Праці І. Ганчева було споруджено сотні житл. будинків заг. пл. понад 800 тис. м². Звання Героя Соц. Праці також присвоєно дир. південнотруб. заводу А. Шведченку, робітникам цього ж підприємства К. Гарагулі, П. Грязєву, В. Денисенку, І. Куценку, А. Рибальченку, О. Сомкіну, вчителю української мови Н. Кириченко.

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Меньшиков Г. И., Позняков К. И., Пятигорец А. И. Никополь 200. Дн., 1980;
2. Акимов А. С. Никополь: Путеводитель. Дн., 1988;
3. Богуш М. П., Жуковський М. П. Перші згадки про Микитин Ріг (до питання про літочислення Нікополя) // Зб. рефератів доповідей обл. наук.-практич. конф. з істор. краєзнавства. Дн., 1990;
4. Шапошников Г. С. Як виникло місто Нікополь. Нікополь, 1991;

5. Нариси про Нікополь. Дн., 2005;
6. Грибовський В. Містечко Микитине і Микитин перевіз: Передісторія міста Нікополя // Датування міста як проблема істор. урбаністики: Європ. та укр. досвід. Дн., 2008;
7. Жуковський М. П. Нікополь: стислий істор.-статист. нарис з історії міста. Нікополь, 2013.

Бібліографічний опис:

Нікополь / М. П. Жуковський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-74435>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).